

LA SINAGOGA DEL CALL JUEU TORTOSÍ¹

per Albert Curto Homedes

Encara avui desconeixem la major part de la història medieval tortosina. S'ha investigat ben poc des d'aquells primers estudis de la darrereria del segle passat i començament d'aquest, i per aquesta raó el coneixement que tenim de l'aljama jueva de Tortosa és incomplet i no gaire fiable. En aquest sentit, ens cal reelaborar moltes de les dades que teníem per segures. De fet, ni tan sols la ubicació del call, sia del vell sia del nou, no està del tot resolta².

Per la nostra part, volem contribuir a l'aclariment d'un aspecte molt concret: l'emplaçament de l'antiga sinagoga³, sobre el qual existeix una evident confusió. Actualment s'associa la sinagoga del call jueu amb un vell edifici situat a l'extrem nord-est del carrer Major de Remolins. No es tracta, però, d'una tradició popular arrelada des d'un passat llunyà, sinó que arrenca del parer de l'historiador Pastor i Lluís. Al seu article, *Tortosa històrica. La judería y su sinagoga*, publicat l'any 1921⁴, Pastor i Lluís va suggerir la possibilitat que aquesta casa fos l'antiga sinagoga. Era només una suposició, per a la qual no adduïa cap argument justificatiu. Ens diu, senzillament, que "...pueden aún hoy apreciarse rasgos y vestigios de haber servido de albergue de instituciones benéficas, o casa comunal de otras razas pröscritas...". Malgrat el fet de ser una hipòtesi tan poc fonamentada, féu fortuna, i d'ençà de llavors ha prevalgut i s'ha estès.

Carreras i Candi, a la seva memòria sobre l'aljama tortosina (fins ara l'únic estudi monogràfic i de síntesi que existeix sobre el tema), es limita a citar allò que havia dit Pastor i Lluís⁵.

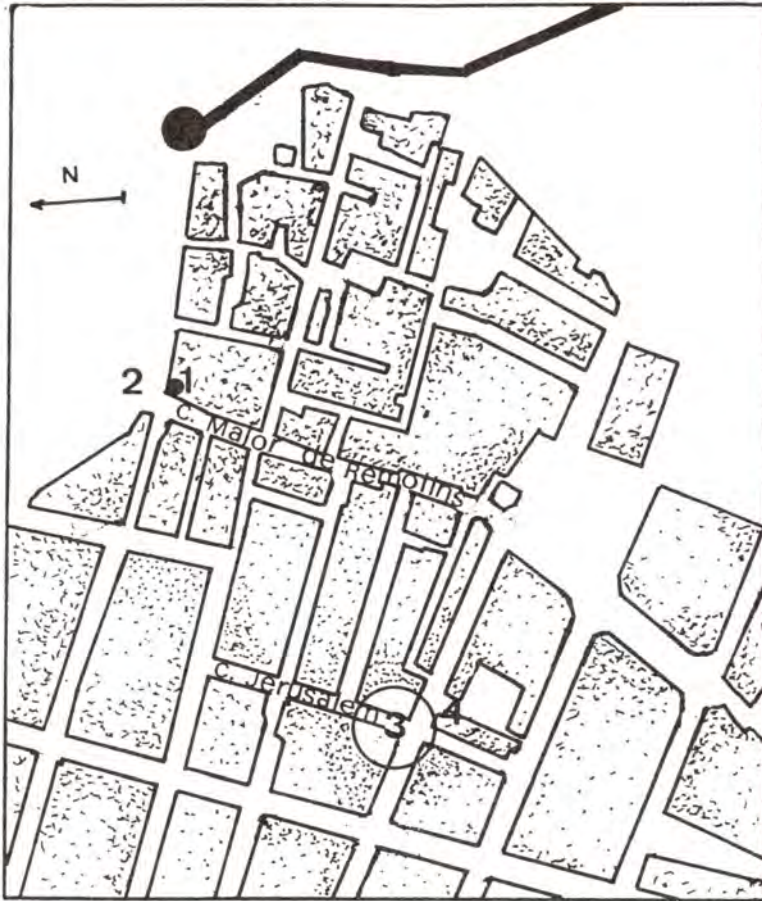
Altres autors inclouen la mateixa cita amb més o menys reserves. Miravall apunta amb discreció: "...junt al que fou Portal, resta l'edifici medieval que és tingut per l'antiga sinagoga jueva..."⁶. Gabriel Secall publica una fotografia de l'edifici amb un peu que diu: "La casa de la banda esquerra, podria tractar-se de la suposada sinagoga de Tortosa"⁷, suposició que torna a recollir en una altra publicació⁸.

Per tal de verificar aquesta hipòtesi es van portar a terme dues campanyes d'excavació arqueològica els anys 1983 i 1984. Els sondeigs realitzats, malgrat que donaren resultats positius, quant a l'estratigrafia, i posaren al descobert material de nivells d'hàbitat pertanyents als segles XI i XII, no van fornir cap indicatiu que suggerís l'existència del temple hebreu. Hem de dir per altra banda que compartim l'opinió de Jaume Riera quan considera que el treball arqueològic no és la línia d'investigació més apropiada per a localitzar una sinagoga, ja que, de fet, no es caracteritzen per presentar una estructura arquitectònica diferenciada⁹.

Sens dubte, és la recerca arxivística la que ens ha de conduir amb més precisió cap a l'emplaçament urbà de la sinagoga. El conegut document (redactat un any després de l'expulsió dels jueus), on consta que el municipi vol posar a la venda la sinagoga per poder pagar el que deu a l'apotecari Nicolau Corn, com a especier de l'Hospital, no és gaire aclaridor¹⁰. La provisió només fa referència al fet que, a fi d'afavorir la venda de l'edifici, el futur comprador podrà obrir portes a la banda que dona a "...la via de la Plaça o Replà, qui és al costat de la dita casa..."¹¹. És difícil, sense més informació, saber a quina plaça es refereix. Pastor i Lluís segurament la va relacionar amb l'antiga Plaça de Vimpeçol, ja citada als Costums de Tortosa¹². Fa estrany, tanmateix, si això és cert, que el document no esmenti en cap moment ni el portal de Vimpeçol ni la muralla¹³.

No hem trobat, de moment, cap manuscrit de l'època que ens situï la sinagoga, cosa, per altra banda, ben lògica, ja que la situació era llavors coneguda de tothom. És prou significatiu que en la causa que oposa el jueu Baffaye als adelantats de l'aljama, concernent una construcció que aquell fa adossada a la sinagoga i que perjudica el temple, no faci referència en cap moment a la seva localització¹⁴. En un altre procés, originat per un aldarull que va tenir lloc dins mateix de la sinagoga, només és situada vagament en dir que "...és dins lo cayl juhic..."¹⁵.

Per això és la documentació més moderna, amb el risc que comporta, la que ens pot proporcionar alguna dada més concreta. En un inventari de béns reials distribuïts a la ciutat de Tortosa, datat el 1635, podem llegir el que segueix:

Fragment del plànol actual del barri de Remolins, de Tortosa:

- 1 Casa tinguda com a sinagoga
- 2 Antic portal de Vimpeçol
- 3 Ubicació aproximada de la sinagoga
- 4 L'antiga Esplanada

“...lo dit en Pere Duran, àlias Vilafranqua, pagès de la present ciutat, fent estes coses com a pare e legíttim administrador de Miquel Duran Vilafranqua, son fill e fill y hereu de na Francina Miralles, *quondam*, muller sua, en dit nom cabbreva una casa situada y posada en la present ciutat en la parrochia de Sant Jaume, en lo carrer del Pla d'en Pol, dita vulgarment la juheria o sinagoga dels juheus. Fa cens al señor rey un sou quiscun any, pagador en lo dia y festa de Pasqua de Resurectió, y lluisme (fol. 6r) a la quarta part del preu sta cabbrevada...”¹⁶

No s'ha conservat el nom del carrer, però l'hem pogut identificar. Sabem per Beguer i Pinyol que les monges de Sant Joan de Jerusalem, després de deixar el seu exposat monestir de La Ràpita, es van instal·lar al barri de Remolins. Allí, a partir de 1580, reedificaren un convent sobre les runes de l'antic convent dels Pares Trinitaris, en un solar que era conegut amb el nom de Pla d'en Pol¹⁷. La permanència de les monges en aquest indret fins a començament del segle XVIII va deixar el segell d'un nou topònim urbà: el que a partir de llavors s'anomenà carrer de Jerusalem¹⁸.

Hi ha una clara relació entre l'antic Pla d'en Pol i el que encara es coneix com a Esplanada de Remolins (avui carrer Jaume Tió, carrer Benifallet...) com així dóna a entendre reiteradament Pastor i Lluís¹⁹. El carrer de Jerusalem desemboca a l'Esplanada, urbanitzada en època contemporània. Al nostre entendre, l'Esplanada i “la Plaça o Replà” que esmenta el document de 1493, és el mateix espai. Així, la sinagoga estaria situada, aproximadament, pel voltant del carrer Jerusalem, enfront de la plaça de l'Esplanada.

Tornant a la casa del carrer Major de Remolins, és evident que conserva vestigis de factura antiga, com ho demostra un arc diafragma al seu interior. Aquesta casa és només un bocí del que va ser originàriament un edifici de grans proporcions, del qual encara podem entreveure actualment el seu contorn. Sembla que es va mantenir sencer fins al 1860, quan Manuel Estrany i Rocamora va comprar l'immoble a l'Estat, que n'era llavors el propietari. A partir d'aquell moment, i a causa d'un complicat procés de llegats testamentaris i compra-ventes (que es pot seguir punt per punt en el Registre de la Propietat), es va subdividir l'edifici en diverses propietats.

Sabem, documentalment i arqueològicament, que tot l'edifici va ser emprat, a partir de començament del segle XVIII, com a dependència militar. Es tractava de la caserna de cavalleria coneguda amb el nom de “Quartel del Príncipe” o “Quartel de Remolins”.

Segons Pastor i Lluís, anteriorment havia estat hospital, fundat l'any 1680 pel bisbe Josep Fageda. Abans d'aquesta data, no hi ha cap referència bibliogràfica que ens parli de la funció d'aquesta casa, a excepció de

la hipòtesi que fos la sinagoga, fet que hem desestimat. No obstant això, hem recollit una cita documental que val la pena de tenir en compte. Aquesta ens informa d'un hospital construït a mitjan segle XIV, prop de la Porta de Vimpeçol²⁰.

No podem assegurar que la discutida casa del carrer Major de Remolins fos, en els seus orígens, aquest hospital del segle XIV, encara que tant les dimensions com la distribució, així ho suggereixen. A més, hi ha el fet de trobar-se just al costat de la porta de Vimpeçol, a la mateixa sortida de la ciutat, on acostumaven a estar alguns hospitals.

Un tema a part, seria com entendre l'existència d'aquest hospital de fundació eclesiàstica, dins del call jueu, però com hem dit, el call està encara per delimitar.

NOTES

1. Agraeixo la col·laboració del Dr. Jesús Massip en la recerca d'aquest tema.
2. Carreras Candi situa el call vell, estretament relacionat amb les drassanes atorgades a l'aljama jueva per Ramon Berenguer IV, amb el barri de Pescadors d'enfront del Mercat Municipal. Miravall el situa a l'extrem del carrer de Sant Jaume: "...comprentent els actuals carrers de Sant Josep, de l'Aldea, Plaça de la Massana, etc...": *El call jueu de Tortosa, l'any 1149*. Ed. Rafael Dalmau; col. "Episodis de la Història", núm. 179, Barcelona, 1973, pàg. 24. Massip el situa entre el carrer Major de Remolins i el riu. El call nou, sobre el qual hi ha més unanimitat, se situa genèricament en el barri de Remolins; en concret, del carrer Major cap a muntanya.
3. Som conscients que no podem parlar d'una única sinagoga durant tot el temps en què va existir la comunitat jueva a Tortosa. Ens referim, però, a la darrera sinagoga coneguda, que va ser expropiada per la universitat tortosina arran de l'expulsió dels jueus.
4. A "Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura", XIII (maig de 1921), pàgs. 129-131.
5. CARRERAS i CANDI, Francesc: *L'aljama de juhéus de Tortosa*, "Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", vol. IX, fasc. III, Barcelona, 1928, pàg. 114.
6. MIRAVALL, RAMON: *Tortosa. Guia General*, Ed. Dertosa, Tortosa, 1983, pàg. 144.
7. SECALL, GABRIEL: *Les jueries medievals tarragonines*. Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 1983, pàg. 50.
8. SECALL, GABRIEL: *Guia de les jueries tarragonines*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, col. "Els llibres de la Medusa", núm. 23; Diputació Provincial de Tarragona, Tarragona, 1984, pàg. 21.
9. RIERA, JAUME: *Les sinagogues medievals*. "L'Avenç", núm. 81 (abril 1985), pàg. 60.
10. Document citat i mig transcrit a PASTOR i LLUÍS: *Op. Cit.*, pàg. 130. Pastor i Lluís transcriu equivocadament Nicolau Querol. La referència correcta és: A.M.T., *Llibre Provisions 1493-94*, fol. 12r.
11. *Idem*.

12. *Costums de Tortosa*; Llibre primer, Rúbrica I, Ap. 3.
13. Es tracta de l'accés principal de la ciutat per aquest costat Nord.
14. A.M.T.; *Paheria i Veguer II* (paper quart), núm. 57, fol. 35r i següents. Data del novembre de 1381.
15. Mateixa referència que l'anterior, fol. 21r.
16. A.M.T.; *Imposicions* (paper quart), núm. 81, fol. 5v-6r.
17. BEGUER i PINYOL, MANUEL: *El real monasterio de Santa María de la Rápita*. Impr. Algueró i Bages; Tortosa, 1948, pàg. 75.
18. No compartim en absolut l'opinió dels qui veuen en aquest carrer de Jerusalem l'antic carrer dels Jueus, arribant fins i tot a afirmar que el topònim Jerusalem és prova irrefutable de l'antiga existència del call jueu. Aquest parer ha estat tan reiterat que és innecessari fer-ne una relació de cites.
19. "...estaba situado el nuestro [el monestir], como ya hemos dicho, en la Explanada de Remolinos, sitio conocido entonces por el Pla d'en Pol, a orillas del río..." *Op. cit.* pàg. 80.
20. A.M.T.; *Comú IV*, núm. 41, fol. 65r: "...Et quod hospitale constructum est de voluntate et mandato Domini Episcopi Dertuse, in civitate Dertuse, prope portam Vinpeçol, in parrochi beati Iacobi Dertuse..."